

КАНТОВО УЧЕЊЕ О ГРАЂАНСКОМ ПРАВУ

Европски апсолутизам, како се образовао у пракси Новог вијека, тешко је притискивао, не само појединце, већ и друштвени живот многих народа. Услијед тога све се више појачавао класни антагонизам, па је већ пријетио и расап појединим државама.

Борби против апсолутизма и других дотрајалих друштвених института давала је тон буржоазија, која је у то вријеме била још напредна друштвена класа. У неким градовима она је већ заузела чврсте позиције, а гдје се до тога још није дошло, шириле су се њене идеје, које су „просвјетитељи“, па и широке масе прихватиле као напредно учење о бољем поретку у будућности.

Тако су борбена средства нових напредних маса била претежно идеолошка, јер се против још увијек јаких апсолутистичких снага и није могло борити друкчије. На тај начин стари се ред ствари поткопавао ширењем идеја о новом поретку, и то у самом срцу апсолутистичких система.

Идеје о новом поретку назване су концепцијом „природног права“ (*ius naturale*) или како се касније казало, „прирођеног права“. Та концепција вукла је корјен још из Антике, гдје се у праву гледао одраз природног кретања живота, одакле јој је дошло и име.

Али кад се природним правом рушио апсолутизам, било је оно већ јака идеологија. Сматрало се, да се борба води од стране нечега, што се разумије само по себи и што важи једнако за све људе против нечега, што се вјештачки наметнуло и што се већ почело да распада. Имануел Кант је природно право дефинирао као „право, које свакоме припада“ или „право, које некоме припада на основу његова човјештва“.

Природно право није било никакав поредак у смислу позитивистичког схваћања. Била је то само нека идејна комбинација права, етике и теологије. Заправо, неки агрегат испреплетених и замагљених појмова, у коме је зато сваки напредан идеолог налазио, на свој начин, оно, што је у перспективи живота очекивао. Тако је природно право — које се у ниједном друштвеном поретку није остварило — ипак постало прихватљива идеолошка храна у борби против владајућих класа, групација и појединаца.

Управо зато, што га нигдје у стварности није било, постало је природно право концепција, помоћу које се могла оправдати и сама револуција. Отуда постаје разумљиво, зашто га је прихватила буржоазија, док се још налазила у фази борбе за власт; а у историјској ретроспективи јасно је и то, зашто су се природним правом заносили многи умови, иако нису разумјели, због чега је буржоазија, док се борила за власт, пропагирала природно право, а касније га, кад је дошла на власт, одбацила и преоријентирала се на правни позитивизам.

Као комбинација права, етике и осталог природно право инфичирало је сва подручја друштвеног знања и заинтересирало толике прогресивне умове — у првом реду правнике и филозофе. — Од тог времена правни писци напуштали су схоластичке методе те своје тезе почели објашњавати каузалним и телеолошким продубљивањем материјала. Филозофи

су се опет клонили метафизичких дискусија о сврси човјека и свијета, те су своја запажања проширивали на етику и право.

Отуда постаје разумљиво, зашто су многи филозофи тог времена почели размишљати и о праву. Али не само то, писали су и трактате о проблемима из правне науке. Може се рећи, да се управо у етапи природног права филозофија почела видно удаљавати од схоластике и религије, а наука о праву постала дисциплином, која је доживјела свој најбујнији процват. Од тог времена образовало се и заједничко подручје филозофије и права. Почела се, наиме, обрађивати правна филозофија као посебна дисциплина науке.

Из те етапе потјече Лајбниц (Leibniz) (1646—1716), који је поред филозофије и математике обрађивао и право. Написао је неколико правних трактата, у којима је проширио право и на подручје морала и тако створио појам *iustitiae universalis*, а да се ипак није могао еманципирати од „опће мудрости божје“. Освртао се и на историјски развој. Али га је, нажалост, објашњавао принципом континуитета, а не законом о јединству супротности, без кога се ни природни ни друштвени развој не би могао суштински схватити.

Хуго Гроцијус (Hug de Groot) (1583—1645), који је био правник, теолог, хуманист и историчар, такођер је стварао у оквиру природног права, настојећи, да некако усклади природу и божанску концепцију права, Заслужан је за развој грађанског права, а и зато, што је у корист капиталистичке прекоморске трговине положио темељ међународном јавном праву. Његову науку популаризирао је Пуфендорф (1632—1694), који је био познат и по томе, што је своја „Елемента природног права“ преписао из скрипата професора Ерхарда Вајгела (*Erhart Weigel*) из Јене.

Остала би празнина, кад се међу филозофима природног права не би споменуо и Томазијус (Thomasius) (1655—1728), који је писао о божанској јуриспруденцији, основима природног права, рационалистичкој филозофији и етици, дакле о свему, што је спадало у обујам природног права.

Природним правом бавио се и филозоф Кристијан Волф (Christian Wolff) (1679—1754). Он је, прецјењујући логички елемент у природном праву, основао методу логичког схематизма, коју је касније Јеринг (*Ihering*) шаљиво назвао „јуристичком математиком“. Но и поред тога, постала је „јуристичка математика“ популарна у примјени права и тиме помогла развоју правног позитивизма, чији се утјецај у примјени осјећа још и данас.

Ова плејада великих умова у ери природног права завршила се Кантом (1724—1804) и Хегелом (1770—1831). Све оно, што је слиједило иза њих, било је само препречавање њихових поставки или још и горе — враћање на старо. Иако Кант и Хегел нису били по струци правници, оставили су сваки по једно снажно дијело из филозофије права. Заједничко им је, да су заузели став према логичком схематизму и схоластичким методама, које је Кант звао и „педантеријама“. За ове се мислиоце може рећи, да су у своје вријеме били једини, који су основали правну филозофију и тиме подigli правну науку на виши степен развоја.

Остављајући Хегела по страни, чије је дјело о филозофији права код нас преведено и објављено 1964 године, остаје, да се размотри, у чему је суштина и смисао Кантовог учења о праву, заправо учења о грађанском праву.

Кантово учење о грађанском праву садржано је у дјелу *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* (метафизичка почела правне науке), које је у другом издању штампано у Königsbergу 1798, дакле управо у вријеме, кад се француска револуција била већ увелико распламсала. Ово је дјело код нас преведено и бит ће објављено у Сарајеву током 1965 године.

Али Кантова наука о праву не смије се проматрати одвојено од његових осталих дјела, као нека посебност, коју је он случајно и као успут написао. Она је испреплетена са цијелим његовим учењем. Нарочито је повезана са његовом науком о моралу, па је са тога гледишта треба и проматрати.

Кантова наука о праву није ни нека енциклопедија права, већ филозофско учење о грађанском праву, које је Кант назвао „приватним правом“. Овај назив има историјско значење, јер потјече још из времена, кад се образовало право, којим се штитило присвојено, приграбљено власништво (*ius privatum*). У Кантово вријеме назив је имао и друго значење. Одговарао је „посебничком власништву“ буржоаског либерализма, који је тек настајао.

Своје дјело о праву Кант је назвао и „метафизиком права“. Треба имати у виду, да Кант под метафизиком разумијева „сваки систем спознаје *a priori*, спознају из самих појмова“. У том погледу он је досљедан, јер успоредо говори о метафизици права, метафизици морала, па и о метафизици природе. То одговара духу његова времена, кад се цијела спознаја, па и спознаја природе изводила из појмова. Кант се повео за владајућим схваћањем, по коме се помоћу појмова изучавала и „филозофија природе“ (метафизика природе, натур-филозофија), умјесто да се говорило о „природи филозофије“, као би се радило данас. Гледиште је задовољавало, јер се у то вријеме мислило, да су појмови *ultima ratio* спознаје и није се знало, да су они само мисаони одраз разних стварности.

На свом развојном путу Кант је отпочео с изучавањем природе. Написао је и дјело „Метафизичка почела науке о природи“, које по наслову подсећа на његову метафизику права. Сам каже, да је његово дјело о праву »pendent« његовом дјелу о природи.

Има ли недоследности у томе, што Кант на једној страни пише метафизику природе, а на другој се страни не разрачунава са рационализмом и религијом. Свакако да нема, кад је бога са јуристичком духовитошћу приказао као биће, које има сва права, а никакве дужности, а о спознаји права и природе, иако их је изводио из појмова, имао јединствен поглед на збивања.

Да је пошао неколико корака даље, дошао би до заједничког погледа на оба подручја, те тако пронашао закон о израстању права из производних односа и о његовом повратном дјеловању на њих. Истина је, да је Кант дивовском снагом коракнуо напријед, али је ипак остао у границама свог идеалистичког времена. Зато му је остала непозната над-

градна, историјска страна права — заправо она страна, која је једина у стању да објасни суштину правног збивања.

Да Кантова *Метафизика права* не изгледа баш наскроз метафизички, назире се и из његове успоредбе права са геометријом. Као што геометрија проналази законитост простора (правилне облике), да би с њима мјерила облике у природи, тако 'и право проналази правне појмове и односе, да би их употребила као критериј за оцјену разних друштвених односа.

Иако је Кант приказао морал метафизички, његова је непроцјенива заслуга у томе, да га је повезао с грађанским правом у циљу његовог хуманизирања и попуњавања празнина. Празнине, које су у грађанском праву нужне, попуњавале су се прије Канта силигоизмима и аналогијама. Тиме се примјена права тјерала у догматизам и формализам, дакле управо у колосјек, који Кант није хтјео.

Концепција природног права критизирала је овај начин попуњавања празнина. Али је тек Кант требао да дође и да каже, да ће се те празнине попуњавати етиком, коју он због тога ставља испред догматике и формализма. Његова „Метафизичка почела правне науке“ написане су управо у ту сврху.

Изгледа, да је Канта као филозофа сметала дифузност природног права. Зато је он унио у њега извјесну оријентацију тиме, што је цијели поредак класифицирао на „природне и позитивне (статутне) законе“. Ови закони представљају вањску тј. праву изградњу за разлику од унутрашње изградње, у којој је садржана етика, тј. учење о моралу. Вањска изградња везана је за друштвену принуду, а унутрашња само за ону принуду, коју сама себи поставља. С овом класификацијом Кант је отпочео и своје излагање о грађанском праву.

Ова класификација подсјећа на Аристотела (384—322), који је у Никомаховој етици класифицирао право на природно и позитивно овим ријечима: „Природно право је оно, које свуда има исту важност, а да не зависи од тога, да ли је усвојено или није, док је позитивно право оно, за које је првобитно било споредно, да ли је гласило овако или онако, али то више није, откако је законски установљено“.

Ако Кант можда и није познавао Никомахову етику, веза је ипак у томе, да је Аристотелова класификација претходила природном праву, а Кантова никла управо из духа природног права. То је она допуна грађанског права, коју је Кант назвао „етичким законодавством“, а која је данас опћенито позната као „поштење у промету“.

Поштење у промету било је познато већ у старом римском праву. Али је оно обилније ускрсло тек последије апсолутизма као реакција на велике кодификације грађанског права, које су се примењивале догматски и формалистички. Штавише, и сама интерпретација била је у доба апсолутизма монопол законодавне власти.

Али ново стање створило је потребу, да се сузбије догматизам и формализам у примјени, да се право боље усклади са производним односима, да се ублажи експлоатација, да се право етизира и да се нађе најподеснији критериј за уклањање колизије интереса. Сви су ти захтјеви

показивали, да је старо грађанско право услијед нових ситуација у поретку дошло у кризу, коју је требало некако санирати.

Кант, иако је био далеко од праксе у производним односима, осјетио је ову кризу и тражио излаз из ње. Нашао га је посве тачно у етизирању грађанског права односно у увођењу морала у његову примјену.

Етизирање грађанског права било је сталан лајтмотив, не само у пракси, већ и у науци, па га је својом видовитошћу морао осјетити и стари Кант. Па и сам капиталистички свијет толико се међусобно уништавао разним прометним триковима и непоштењем да се и у његовим редовима јавила потреба за поправком права, управо у оном правцу на који је указао Кант. Колико се тиме Кант разликује од Хегела, који је „мјесто и исходниште права видио у вољи“, дакле управо у ономе, што олакшава експлоатацију. Хегелова „воља“ за владајућу класу није ништа друго, већ њена самовоља.

Утјецало је то и на неке кодификације, које су се јавиле у Кантово вријеме. Тако је у *Codex Theresianus* по први пут ушла заштита повјерења у промет. У Опћем грађанском законуку почело се већ шире са етизирањем. То је разумљиво, кад се зна, да је Цајлер (*Zeiller*) (1751—1828) главни редактор Грађанског законика, био вјеран слједбеник Кантове филозофије.

Однос између „етичког и јуридикског законодавства“ или између „моралитета и легалитета“ Кант није поставио као неку разлику по садржају, већ само као разлику извора, из којих право произилази. Краће казано, морал и право класифицирају се код Канта према различитим законодавствима, а не према различитом садржају. Кант је то казао и другим ријечима, наиме да човјеков рад с гледишта етичког законодавства покреће само „идеја дужности“, а по јуридикском законодавству поред идеје дужности и „остала покретала“. То су главне мисли, којима је Кант изразио везу између грађанског права и морала. А оне показују, да је Кант ставио етику у исти ранг са правом.

Кант ово објашњава и примјером, који је узео из начела *pacta sunt servanda*. Ако се нетко обавезао уговором, налаже му морална дужност, да обавезу и испуни, макар га се правно и не би могло на то принудити. Кант види „специфичност етичког законодавства“ у томе, да се нека обавеза мора извршити само за то, што је она „дужност и начело дужности“. Кант је ово гледиште поставио одвише опћенито, филозофски, и зато је оно дошло у сукоб са поставкама у позитивним порецима.

Сукоб је у томе, што Кант није узео у обзир, да нека обавеза може бити немогућа и недопуштена и да она у том случају не важи, макар је нетко и примио.

А што је најглавније, Кантовим гледиштем мијења се принцип застаре и поставља нова теза, по којој нека предузета обавеза не може уопће застарјети. Ова теза произилази из Кантове чисте етике. Али она има подлогу и у стварности промета. Тако у свјетској трговини, а и у обичном промету, важи и данас морално начело, да се и застрајели дуг мора платити, те да је позивање на застару у таквим случајевима противно

начелу поштеног промета. Овдје морал долази у сукоб са грађанским правом гдје постоји друго правило о застари потраживања.

Тако на једној страни важи позитиван пропис о застари потраживања, а на другој страни гледиште Кантово и схваћање промета, који у застари чини продор. Ова супротност може се објаснити само тиме, да начело поштеног промета узмиче у извјесном случају пред фактором времена, који има своју посебну законитост и који је главна база за регулирање многих односа у грађанском праву. Најзад овај случај, проматран са гледишта опћенитости, показује и то, да се правни поредак не може свести на систем конгруентних правих начела, како се то мисли у апсолутизму.

О застари говори Кант у посебном поглављу. Али је ни ту није пове- зао са досјелошћу, одакле би добио лице и наличје једног института. Ипак је истакао поштење у посједу, које се поред осталог тражи и за досје- лост. Повезивање застаре са досјелошћу показало би узајамност, гдје је застара једном узрок досјелости, а други пут досјелост узрок застаре. Узајамност узрока и послједице уопће за цијело збивање налазимо истак- нуту тек код Енгелса. Кант је обрадио само етичку страну грађанског права, па је стога и разумљиво, зашто је његову материјалистичку страну оставио по страни, те узајамност узрока и последице није ни споменуо.

Везу позитивног права с етиком Кант је проматрао и с гледишта „симплифицирања“ грађанског права. Тако је он у „Критици чистог ума“ подсјетио на „стару жељу, да умјесто бесконачне многоврсноности грађан- ских закона дође до примјене самих њихових принципа односно до сим- плифицирања законодавства“. „Симплифицирање“ само је формална по- слједица Кантове жеље, да се право повеже са моралом. Буржоазија, кад је дошла на власт, одбацила је ово гледиште у виду правног позитивизма, али га је социјалистички поредак опет успоставио у виду материјалистич- ког гледања на право. Због великог ауторитета у филозофији Кантово- настојање вршило је значајан утјецај на хуманизирање грађанског права, али тек тамо од првог свјетског рата даље.

Из Кантовог редуцирања грађанског права на његове принципе извели су касније правници тзв. „теорију о правом праву“, тј. право, које ће се примењивати и мимо законских прописа. Ова теорија јавила се као нека реакција на правни позитивизам, који је ишао ка прегомилавању про- писа, заборављајући на ону познату оријенталну мисао, да „обиље про- писа значи уједно и обиље протупрописности“.

Али од ове теорије било је слабе користи, јер је позитивизам стајао чврсто на гледишту, да је право само оно, што је поредак прописао и тиме одбацио сву Кантову етичку инфилтрацију права. Позитивизам био је без вриједности за праву филозофију, али се ипак одржао — као нека ре- жимска експлоататорска идеологија.

Теорија о правом праву није била прихваћена ни у науци, јер је игнорирала етику, а етика је била главни инструмент, којим се може допуњавати грађанско право.

По Канту повезивањем грађанског права с етиком изражава се и „за- конитост слободе“. На тај начин слобода је такођер израз права, јер је право супротност неправу, а свако неправу — каже Кант — запрека је:

слободи. А то произлази управо из поставки грађанског права. Вриједност слободе је и у томе, да она уздиже човјека над природну изрочност и тиме му даје посебну друштвену вриједност. Ова вриједност манифестира се човјековом личношћу, која се опет у грађанском праву изражава помоћу индивидуалности.

Грађанско право познаје и индивидуалност ствари. Но та индивидуалност је такођер ради човјека, кад он стјече односно напушта извјесну ствар. Према томе индивидуалност код ствари је деривативна, док је она код човјека увијек оригинарна.

Тиме, што је Кант у индивидуалности односно у слободи видио уздицање човјека над природну узрочност, даје наслућивати, да се он интуитивно, бар мало приближио закону о израстању друштвеног поретка из његове материјалне базе, а да до истицања те везе није дошло. По Канту, а то је израз друштвеног живота и данас, није слобода нека самовоља, већ израз координације и коегзистенције, које произилазе из правног поретка и на тај начин омогућују човеку живот и рад у заједници. То је слобода у правном смислу, коју је Кант још појачао својим учењем о етици. Кант је у слободи видео „принцип сугласности између слободе моје воље и слободе свакога другог“. То је слобода у етичком, а по Канту и у правном смислу.

Кант је дао о томе и своје етичке формулације. Тек уздижући се над природну узрочност човјек је могао ући у сферу „етичког законодавства“. Тек у тој сфери он је у могућности, да себи поставља „максиме, тј. принципе из субјективних разлога“ и да их претвара у „категоричке императиве, кад те максиме могу важити и као неки опћи закон“. То је подручје етике, како ју је Кант формулирао за потребе природног права. Могло би се рећи, да тек од Канта добива природно право искључиво етички вид.

Слобода, коју је Кант формулирао за науку природног права, има свој корјен и у стварности правног поретка. На основу ње развио се цијели низ давнашњих манифестација у поретку. Управо по томе добила је свој смисао свијест о дужности, самоодговорност, кривња у грађанском, породичном и кривичном праву, па и гријех у разним религијским тезама. Слобода одлучивања је принцип, на коме се заснива, не само правни, већ и друштвени поредак за разлику од примитивног друштва, гдје основ одговорности није ишао даље од узрочности. То је било оно стање, које је Кант означио као субетичко стање. У погледу слободе, коју је Кант уздигао на степен „етичке законитости“, ипак он није остао посве досљедан. Силажење на ниже учињено је код „кућне дружине“, коју Кант третира адекватно служинским редовима свог стољећа. Ипак није ишао до крајности, јер је заузео гледиште, да је ништав уговор, којим би се нетко одрекао своје слободе. Овдје је Кант само у мислима спасавао слободу „кућне дружине“, иако је у пракси његовог времена било другачије. Али у погледу оних, који су постајали робови због учињеног злочинства, Кант је остао на гледишту свога доба, слично као велики ум Аристотелов, који је ропство — у широком обужу дакако — такођер сматрао нечим природним.

Према својим принципима о слободи Кант је у оквиру грађанског права обрадио „лично право“ као посебно подручје науке. Он је тиме највијестио један развој, који тек данас долази до изражаја. Наиме, грађанско право састављено је од личних и имовинских дијелова. Ти су дијелови већ сами по себи диспаратни. А откад је у социјалистичком поретку развој личности пошао видно напријед, стало се говорити и о раздвајању грађанског права на два засебна подручја: подручје личног права и подручје имовинског права.

Неки су наши правници узели ово настојање као повод, да већ данас називају цијело грађанско право „имовинским“. То има негативних последица, јер дјелује, да се имовинско обиљежје стави испред личнога. Тиме се и несвјесно поткапа онај поредак, који се у социјалистичком систему изграђује око човјекове личности. Личност је најизразитије истакнута у грађанском праву, па кад се томе праву даје назив „имовинско право“, стјече се утисак, као да се више мислило на имовину, него ли на личност. Човјеков егоизам од искона.

Тиме, што је Кант лично право обрадио у посебном поглављу, он је већ пред стољеће и показао пут, којим би класификација грађанског права требала да иде. На то га је упутила етика и љубав за човјека, а то хтио је он изразити управо помоћу грађанског права, са којим се човјеков живот највише додирује.

Кант се под утјецајем Давида Хјума (1711—1776) руководио и емпиријским гледиштем. Али га је с обзиром на грађанско право бескомпромисно отклонио. Види се то из једне његове метафоре, по којој право, које се руководи емпиријским принципима, изгледа као глава, која је додуше лијепа, али без памети. Овдје је Кант процјенио утјецај рационализма на грађанско право.

Да је проматрао право бар мало емпиријски, морао би запазити, да се право може умом само формулирати, интерпретирати и примењивати, али не и оправдати опстанак појединих његових института. Право је настало друштвеном законитошћу, израстањем из базе, а то значи, да оно свој опстанак захваљује управо емпирији.

Између емпирије и рационализма постоји стара веза супротности. По њој, кад нетко одбацује емпирију, мора се у својим објашњењима оријентирати према рационализму, као и онај, који негира рационализам, мора нужно признати емпирију. Има то и још једну последицу за Кантово учење, наиме, да се он у свом разматрању грађанског права није односио довољно критички према правном формализму, који је слабио његово етичко гледање на право. Супротност између рационализма и емпирије рефлектира се и на Кантовом одређењу правног система. Ако је систем сређен рационално или како Кант каже „догматски“, он је одређен *a priori* и стога би морао бити увијек потпун, док је емпиријски систем увијек „фрагментаран“. Гледиште није тачно, јер право, израстава из друштвених односа, који се стално мијењају, а према томе не могу ни правни системи као њихова надградња бити ни коначни ни потпуни. А како је са потпуности система оних наука, које су тек у постојању? Ово показује дубоко Кантово вјеровање у снагу рационализма, који је он из

претјеране жеље за уопћавањем, тј. тражењем „законитости“ проширио и на право. Тај рационалистички став осјећа се и онда, кад Кант објашњава неке појединости из грађанског права, као нпр. правичност и стање нужде.

Има у његовој *Метафизици права* и једно духовито успоређење, гдје се каже, да је правичност право без принуде, а стање нужде принуда без права. Али се тиме није ништа објаснило, као што се није објаснило ни на другом мјесту, гдје се правичност и стање нужде називају „двојбеним правима“. Ова гледишта показују, да Кант, и поред тога што је уводио етику у грађанско право, није се потпуно ослободио правног формализма, по коме су и правичност и стање нужде стајали ван правног домаћаја. Међутим ситуација је данас друга. Правичност је толико ушла у грађанско право, да партиципира и на ваљаност правног односа; исто тако и стање нужде има данас своју правну базу. Али нешто слабију, јер се оцјењује само по „природи ствари“. Према томе Кантово гледиште о правичности и стању нужде има само историјско значење.

Кант је у парентези напоменуо, да он правичност разматра објективно. Но заправо он ју је објашњавао субјективно — као што је и правилно — кад је казао, да је правичност право, коме недостају „увјети потребни суцу за оцјену захтјева“; у метафорском изразу правичност је за њега „нијемо божанство, које се не може чути“. Но ипак се то „божанство“ током времена чуло, јер грађански судца расправља данас и о критерију правичности, чим оцјењује важење неког правног посла. Кантов субјективизам треба овдје проматрати само са гледишта права.

Субјективистичко објашњење подигло је правичност на висину етике, што је у Кантово вријеме — кад је правни формализам стајао чврсто на својој позицији — значило велики прогрес. Но данас је емпирија створила у грађанском праву цијели низ стања из човјекове интерне сфере, које оцјењује судца, док је некад важило за њих принцип: *de internis non iudicat praetor*. Међу та стања спада и правичност.

Из свега се види, да је Кант негодовао на правни формализам, иако га се није могао потпуно ослободити. За супротност између формализма и правичности он се позива на прастару девизу: *summum ius, summa iniuria*, али не покушава, да је историјски објасни. Он се задовољава тиме, да ову супротност разријеша помоћу „суда савјести“.

Супротност између правног формализма и правичности објашњава Кант и неким примјерима. Тако се позива на штете, које је нетко претрпио од диспаратета између номиналне и унутрашње вриједности новца. Кант је узео примјер из финансијских криза, које су у његово доба харале Европом и упропаштавале људе без поштеде. Данас су такве штете уређене правним правилима, а Канту није преостало друго, већ да апелира на „суд савјести“.

Овдје видимо Канта и као човјека, јер не остаје изолиран у свом филозофском кабинету, већ негодује на економске неприлике, од којих његови суграђани трпе. Из овог негодовања произилази и његова дефиниција новца. По Канту није новац циљ приграбрљивања већ средство,

којим се међусобно обрће рад људи, а то је дефиниција, која би нашла мјесто и у данашњем поретку.

У погледу стања нужде Кант је признао значење прастарог закона, да „нужда мијења закон“. Али је ипак на другом мјесту додао, да „не може бити нужде, која би чинила законитим оно, што је неправо“. Кант је овдје истакао етички оно, што се данас објашњава научно, наиме, да има случајева, гдје је протуправна штетна радња и штета, као што има и случајева, гдје је протуправна само штета. Стање нужде спада међу ове друге случајеве и зато се о одговорности у стању нужде одлучује од случаја до случаја односно по природи ствари.

Што се тиче уговора, Кант их је рационалистички класифицирао на три групе: добротворни уговори, теретни уговори и уговори о осигурању. Иако је вјеровао у снагу рационалистичког систематизирања, о чему смо већ говорили, ипак није набројио све групе уговора, којих заправо има десет; а исто тако није споменуо ни међуговорне односе, којих је у промету далеко више, него елементарних уговора и које је тек новија наука почела обрађивати.

Класификацију уговора провео је Кант са два гледишта. С објективног гледишта уговор је састављен од двије стране: промитента и акцептанта, а са субјективнога од три стране: промитента, акцептанта и кавента, разумијевајући под овим посљедњим органа, који принудно извршује уговор. Ова класификација није успјела, јер „кавент“ није уговорна страна, већ орган принуде, који спада у подручје извршног, тј. јавног права. Кантова класификација подсећа на питање, које је покренуо још Кристијан Волф, наиме да ли принуда спада у појам субјективног права или је она посебност изван њега. Кант, који је изучавао Волфа, морао је знати и за то питање. Али како није у њега улазио, свакако му није придавао неку важност. Ово питање спада у логички схематизам, који Канта није интересирао.

Кант је говорио и о појединим уговорима. Али их није обрадио у целини, јер то не би ни одговарало сврси његове књиге. Код купопродаје се зауставио на супротности између чувања својине и обавезе најма, те се одлучио за принцип, да најам не зауставља извршење купопродаје. Кант се овдје определио за фаворизирање својине, дакле за гледиште, које је супротно данашњему. Има и других уговора, које Кант спомиње. Али само као одраз поретка, па зато се о њима овдје ништа посебно не може казати.

Интересантно је гледиште, које је Кант развио о наслеђивању. Данас је наслеђивање посебан правни институт, који спада међу апсолутна права. У Кантово вријеме није била позната категорија апсолутних права и зато је он приближио наслеђивање стварном праву, а то је гледиште путем Цајлера ушло у Опћи грађански законик.

Још је интересантнија структура наслеђивања, коју је Кант дао, најжалост, у веома кратком приказу. Да би се истакло самоопредјељење субјектата, природно право је свагдје, гдје је то било могуће, рјешавало поједине односе на бази воље (уговора), не само у грађанском праву, већ и ван њега. Познато је, да се на бази уговора у то вријеме објашњавала

и сама држава. Тако је Кант унио вољу и у наслеђивање, опоручно као и у ванопоручно. Кант је овдје пошао од гледишта, да поједини оставилац, био он опоручан или ванопоручан, има вољу да расположе оставином у нечију корист. На другој страни постоји воља наследника да оставину прими. Према томе постоје овдје двије воље, које се међусобно допуњују у погледу исте трансакције. Кант је те воље посве правилно назвао „симултаним вољама“. Смисао стјецања на основу симултаности је у томе, да није потребан никакав формалан акт ни уговоран ни вануговоран, већ се узима, да је нетко стекао корист, чим постоји нечија воља за то, а да он ту корист и не мора претходно да прихвати. Из хисторијског права позната је нпр. *fassio*, по којој је нетко стекао бесплатну намјену, да је није морао претходно и прихватити. Слично је уређено даровање у француском праву, а у нашем поретку уговор у корист трећег.

Иста мисао садржана је и у ванопоручном наслеђивању, гдје се предмјева (*iuris ac de iure*), да је нетко своју оставину хтио намијенити другој. Свакако да тај други мора бити прописом одређен, а ако их је више, опет мора постојати пропис, како ће се оставина између њих дијелити. На тој бази може се поставити и разлика између опоручног и ванопоручног наслеђивања. Код опоручног наслеђивања воља је изражена формално, док се она код ванопоручног легално предмјева. На страни наследника такођер постоји предмјева воље за пријем.

У томе је ето објашњење наслеђивања на бази симултаних воља, које је Кант дао још пре 166 година, а које има своје значење и данас. Кант је дао психолошки смисао наслеђивања, који треба разликовати од смисла, који наслеђивање има у производним односима.

Економски смисао наслеђивања дао је Маркс, а Кант је само додао његово психолошко објашњење. Правни позитивизам (послије Канта) занемарио је психолошко објашњење права, па је тако и Кантово гледиште пало у заборав, а тако је остало и касније. У уџбеницима наследног права нитко се није сјетио Канта ни његовог филозофског смисла наслеђивања. Позитивизам је упорно срзавао правну науку, а нарочито ону, која је била филозофски фундирана.

У робовласничкој формацији, а и касније у Средњем вијеку знало се за посјед, својину, служности и залог, али се није знало за стварно право као њихов збирни појам. У живот га је увек тек Хенрих Хајн (Henricus Hahnus) у својој дисертацији од 1664. Овај појам био је опћенито прихваћен и тако се стародревно „*ius quod ad res*“ претворило у „стварно право“. Прихватио га је и Кант, те зато у својој „Метафизици права“ говорио и о стварном праву.

У Кантово вријеме грађанско се право класифицирало на обвезно и стварно, јер је та класификација одговарала и тадањим производним односима. Међутим касније, развој производних односа и технике створило је цијели низ нових права, тзв. апсолутних права. Услијед тога дошло је до нове класификације права, на апсолутна и релативна, а то је опет учинило сувишном категорију стварних права, јер су сва стварна права могла ући у категорију апсолутних права.

Сав тај развој догодио се у касније вријеме, па Кант није за њега ни могао знати. Тако је он стварно право, које је концентрирао на својину, проматрао са Хајновог гледишта, али свакако и с гледишта природног права, гледишта свог времена.

Да би Кант одредио својину, морао јој је најприје дати грађанско-правни оквир, у који је својина требало да уђе. Оквир био је у томе да је Кант дефинирао грађанско право као систем правних односа, а не као ситем субјективних права, како су то мислили представници буржоаског либерализма. Овакву дефиницију грађанског права пропагирао је Јозеф Унгер (*Joseph Unger*) (1828—1913), један од најнапреднијих буржоаских правника, а од њега прешла је она и у социјалистички поредак.

Полазећи од таквог оквира Кант је отклонио стару дефиницију својине, да је она правни однос између човјека и ствари. Сматра је бесмисленом, јер кад би то био правни однос, имао би сопственик извјесна права према ствари, а ствар опет извјесна права према сопственику.

Што се тиче одређења својине, Кант не улази у котроверзе око њеног садржаја, већ је дефинира као право коришћења, које сопственик добива вољом заједнице, у којој живи, сматрајући, да је у том „вољом која апсолутно заповиједа“. А они, који својину држе отприје (у виду је земљиште) по основу присвајања, могу је држати, уколико заједница не одреди друкчије. То показује, да је Кант заузео критички став према својини, како су је схваћали прије, а и касније послје њега. А што се посебно тиче својине земљишта, Кант је не одређује субјективно, дакле ни с гледишта сопственика ни с гледишта трећега, већ с гледишта друштвене заједнице, која једина поставља правни основ за стјецање и коришћење ствари. А полазна тачка свега је имплиците изражена мисао, да свака својина, која није стечена личним радом, значи прикраћивање друштвене заједнице. Тако је Кант другим ријечима казао оно, што је Маркс касније дефинирао помоћу „присвајања“.

Кантови погледи на својину, како се одавде види, су наскроз друштвени. А што највише упада у очи, они се јављају у вријеме, кад је настајао буржоаски либерализам са својим монструозним склоностима за фетишизирање својине. Тиме је Кант заслужио посебно признање данашњице, јер се истакао са негацијом сопствене друштвене средине. Величина многих умова управо је у томе, да су гледали у будућност и далеко измакли напријед од своје средине.

Овдје се нису могле изнијети све појединости, које је Кант у свом дјелу обухватио. У овој студији објашњења су само гледања о грађанском праву као цијелини и о појединим карактеристичним институтима, како би се видјело, у чему се Кант удаљио од свог времена и у чему се приближио схваћању данашњице.

У тим гледањима има и неиспуњених нада, јер је Кант разматрао грађанско право одвише рационалистички, а премало емпиријски и никако материјалистички. Али, остављајући то по страни, ваља нагласити, да у Кантовом дјелу има вриједности, пред којима се расплињује све оно, што се у његовој филозофији не би могло да сложи са данашњим гледањима

на грађанско право. Боље ће се величина неког дјела моћи да оцјени, кад га се посматра у времену, у коме је оно настало. Кант је прегнуо да етизира грађанско право, које је тешко трпјело под притиском разних догматизама и формализама. Заједно с тиме ишао је и за тим, да човјеку даде ону друштвену, заправо моралну вриједност, без које се етизирање права не би могло остварити. Кант је у своје вријеме био једини, који је развијао те интенције, па је написао о томе и посебно правнофилософско дјело. Није ли већ тиме истакнута његова величина међу савременицима?

Кант није био револуционар, да би почео са политичким преокретом свијета. Он, кога су сматрали себењаком, није имао ни снаге ни смисла за то, а и прилике, у којима је живио, нису још биле револуционарно сазреле. Кантов револуционарни став био је само психолошки. Он се определијелио за концепцију природног права, са којим се — како је већ напоменуто у уводу — могла оправдати и сама револуција. Природно право била је концепција, у коју се тада вјеровало, па ни Кант није могао осјетити, да ће буржоазија, која је ту концепцију основала, окренути јој касније леђа, чим дође на власт. Он као филозоф, као револуционар из кабинета и није могао да учини друго, већ да се определијели за оно, што је по његовом мишљењу било најпрогресивније, заправо, једино прогресивно у његово вријеме. Но његова величина није само у опредјелењу за нови ред ствари. Као филозоф рационалист он је вјеровао — можда и наивно — да ће се апсолутизам распасти, чим се изгради гледање природног права на нови поредак. У том правцу ишао је и његов активитет, који нам је оставио у својој „Метафизици“.

Природно право, које је било дифузна комбинација тада разних прогресивних идеја, он је покушао средити у правцу једног прихватљивог правног поретка. Најприје је елиминирао религију, која је такође говорила о вриједности човјека. Али Кант јој није вјеровао, јер је свака вјера интолерантна према човјеку друге вјере и јер религијом — како је Кант истакао својом јуристичком духовитошћу — влада бог, који је себи арогирао сва права, а ослободио се свих дужности, а то се управо моралом може најмање оправдати. А осим тога вјера је и препрека човјековом критичком мишљењу.

Етику, која се такође нашла у природном праву, није Кант оставио изолирану, јер би она у том случају била за правни поредак скоро без вриједности. Он ју је у цјелости унио у грађанско право, јер је чврсто вјеровао, да ће се право само у том случају ослободити догматизма и формализма, који су *in ultima linea* оправдали експлоатацију.

Кад право није манифестација „воље божје“, како се тада вјеровало, већ „творевина од човјека и за човјека“, Кант је у центар етизираног грађанског права морао поставити човјека и на тој бази изградио концепцију о његовој моралној вриједности. Свакако да је једно и друго ишло руком о руку, јер се грађанско право не би могло етизирати, а да се истовремено не изгради и човјеков морални лик у њему. Етизирањем права и истицањем моралне вриједности човјека Кант је упутио науку грађанског права новим правцем. Но последице његове смрти етика грађанског права падала је у заборав, јер ју је гушио позитивизам, који је конципирала бржо-

зија одмах, чим је дошла на власт. Тако је Кантова „Метафизика права“, за коју се може рећи, да је утирала пут социјализму, остала заборављена у библиотекама, док је правни позитивизам прокламајући, да је право само оно што владајућа класа пропише, завладао свијетом.

Етизирањем грађанског права и истицањем моралне вриједности човјека у њему Кант се приближио будућем социјалистичком поретку. Разлика је у путу, којим су кренули: Кантова рационалистичка наука и социјалистичка тежња реформисања друштвене праксе.

Социјализам је у свом развоју достигао неколико надградних слојева, а у најновијем од њих етизира се грађанско право и изграђује морални лик човјека. Све се то постизава, полазећи из материјалне базе над којом су расли поједини слојеви надградње. Кант материјалну базу изградње и није познавао нити је знао, да се из ње одразује и право и етика. Зато је он одвојено проматрао и право и етику, он их је снагом свог ума спојио и тиме дао концепцију, која је близу данашњим достигнућима социјалистичког поретка.

Зато кад се у својој потпуности буде проучавало етизирање грађанског права и изградња човјековог моралног лика у њему, неће моћи, а да се не узме у руке и Кантова „Метафизичка почела правне науке“. Најзад, кад се Кант успoredи са Хегелом, који је такођер близо социјализму, требало би га ставити испред Хегела, не само због времена, у коме је живио, већ и због вриједности онога, што је написао.

Проф. др. Михајло Вуковић

R É S U M É

La doctrine de Kant sur le droit civil

La lutte contre l'absolutisme européen et les autres institutions sociales surannées, a été caractérisée sur le plan de l'éthique et du droit par l'apparition de l'idée sur l'organisation du «droit naturel» (jus naturale). La conception du droit naturel tirait en réalité son origine de l'Antiquité, mais c'est au début des Temps modernes qu'elle était devenu déjà une puissante idéologie. Kant a défini le droit naturel en tant que «droit qui appartient à chacun» ou «droit, qui appartient à quelqu'un, en vertu de sa nature humaine». Malgré que le droit naturel ne s'est réalisé dans aucun ordre social, il était devenu l'idéologie acceptable de la bourgeoisie, qui était à cette époque la classe sociale progressive, par la voie duquel se justifiait aussi la révolution. En tant que combinaison du droit, de l'éthique et de la morale le droit naturel a pénétré dans tous les domaines de la connaissance sociale et en premier lieu dans le domaine de la philosophie et du droit. D'ou il s'est ensuivi que de nombreux philosophes de cette époque ont réfléchi sur le droit en s'éloignant de la scholastique et de la religion, en sorte que les sciences juridiques venaient de réaliser leur plein essor. Dans cette étape de l'évolution du droit naturel les célèbres savants suivants ont publié leurs oeuvres: Leibniz (1646—1716), Hugo de Croot (1583—1645), Thomasius (1655—1728), Christian Wolff (1679—1754). Cette pléiade de grands esprits dans l'ère du droit naturel a été close avec Kant (1726—1804) et Hegel (1770—1830). Tout ce qui leur a succédé n'a été qu'une reproduction de leurs doctrines. Quoique ni Kant ni Hegel ne furent des juristes, chacun d'eux a laissé une oeuvre puissante dans la philosophie

du droit. Ils ont en commun d'avoir pris position à l'égard du schématisme de la logique et des méthodes scholastiques.

La doctrine de Kant est contenue dans l'oeuvre «Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre» (Principes métaphysiques élémentaires de la science du droit), mais en s'y arrêtant sur cet ouvrage on n'aurait pas une vue complète. La science de Kant sur le droit doit être envisagée dans le cadre de ses autres oeuvres, surtout de sa science sur la morale. Sa doctrine sur le droit civil n'est pas une encyclopédie du droit, mais une doctrine philosophique, que Kant a dénommé «le droit civil». Il a eu le mérite d'avoir rattaché le droit civil à la morale, quoiqu'il l'ait conçu métaphysiquement dans le but de son humanisation et de combler les lacunes. En outre, il a introduit dans le droit civil une certaine orientation du fait qu'il a classifié l'ordre tout entier en «lois naturelles et lois positives (statutaires)» — ce qui rappelle Aristote. Ces lois représentent l'édification extérieure c'est à dire l'édification juridique à la différence de l'édification intérieure, dans laquelle se trouve contenue l'éthique. «La législation éthique» de Kant qui est aujourd'hui généralement connue comme «honnêteté dans la circulation» a influé sur certaines codifications qui ont paru dans son époque (Codex Theresianus). Son influence s'est reflétée aussi sur le Code civil autrichien, car le principal rédacteur de ce Code Zeiller a été un disciple fidèle de la philosophie de Kant. En rapport avec la doctrine éthique Kant a modifié le principe de la prescription, car d'après lui l'obligation qu'on a assumée ne peut pas se prescrire; cependant, il ne rattache pas la prescription à l'usucapion.

D'après ses principes sur la liberté Kant a élaboré dans le cadre du droit civil «le droit personnel», en tant que domaine spécial de la science et de cette manière il a indiqué la voie que devrait suivre la classification du droit civil.

En matière de droit contractuel Kant a donné une classification rationaliste. Il a divisé tous les contrats en trois groupes: les contrats de bienfaisance, les contrats à titre onéreux et les contrats d'assurance.

Kant a développé aussi le droit de succession. Il l'a rapproché du droit réel, en raison de l'absence de la classification des droits civil subjectifs, en sorte que ce point de vue a été introduit dans le Code civil autrichien. En matière de succession il avait attribué une grande importance à la volonté tant dans la succession testamentaire que dans la succession ab intestat. D'après lui il y a deux volontés, celle du de cujus et celle de l'héritier, qui se complètent mutuellement, elles sont «les volontés simultanées».

Dans le domaine du droit réel, Kant a éliminé l'ancienne définition de la propriété selon laquelle la propriété est le rapport juridique entre l'homme et l'objet. Il considère qu'elle est absurde, car si c'était un rapport juridique le propriétaire aurait certains droits envers l'objet, et de son côté l'objet aurait certains droits envers le propriétaire. Il définit la propriété en tant que droit d'usage que le propriétaire a obtenu par la volonté de la communauté n'en décide autrement. Les vues de Kant sur la propriété sont entièrement absolument. Ceux qui considèrent la propriété comme base de l'appropriation peuvent la considérer comme telle pour autant que la communauté n'en décide autrement. Les vues de Kant sur la propriété sont entièrement de caractère social et elles ont apparu dans une époque quand le libéralisme bourgeois a pris naissance avec ses inclinations monstrueuses d'en faire un fétiche de la propriété. De cette manière Kant a mérité toute la reconnaissance des temps présents, car il s'est distingué en tant que penseur qui a nié son propre milieu social. La grandeur de beaucoup d'éprits consiste justement en cela qu'ils ont dirigé leurs vues vers l'avenir et qu'ils ont réussi de s'élever bien au-delà de leur milieu.

Quand on entreprendra dans son ensemble l'étude de l'application de l'éthique au droit civil et l'édification du visage moral de l'homme dans celui-ci, on ne pourra pas s'empêcher de s'adonner à la lecture des «Principes métaphysiques élémentaires de la science juridique» de Kant.